

НОВИЈА СОВЈЕТСКА ЛИТЕРАТУРА О ИСТОРИЈИ ДРЖАВЕ И ПРАВА РОБОВЛАСНИЧКЕ ЕПОХЕ

Општа историја државе и права као посебна научна, а потом и наставна дисциплина, изграђује се у Совјетском Савезу више од шездесет година. Октобарска револуција је донела не само дубок социјално-економски преображај, већ је за собом повлачила и суштинске трансформације у сфери хуманистичких наука уопште, а посебно у философији, политичкој економији, историји, праву, итд. Тако се, на теоријском наслеђу Маркса, Енгелса и Лењина, почела развијати и квалитативно нова историјскоправна наука. Не одричући се у потпуности достигнућа руске историографије из времена пре Револуције, она се ослањала на богат чињенични материјал који је био истражен и систематизован у буржоаској науци. Оплемењена новим методолошким приступом, у Совјетском Савезу се постепено формирала и посебна наставна дисциплина под називом Општа историја државе и права.

Ова наука се у почетку развијала у склопу Опште теорије државе и права, а посебно, у оквиру Совјетске Академије друштвених наука, кроз секцију за „Историју права и политичких теорија“, под руководством академика И. П. Разумовског. Крајем двадесетих година потпуно је сазрела идеја о неопходности постојања посебне историјске науке која „не би ишла путем механичког регистровања историјских чињеница, већ која мора одређивати особености социјалног значаја појединих аспеката историјско-правног процеса“.¹⁾ Први целовитији приручник се, додуше, појавио тек четрдесетих година; од бројних његових недостатака најзначајнији је свакако недовољно јасно дефинисан предмет ове дисциплине.²⁾

¹⁾ Stejn, V. A., Predmet i metod v istorii prava, „Revoljucija prava“ 1972/1.

²⁾ Galanza, P., Konspekt lekciji po kursu „Vseobščaja istorija gosudarstva i prava“, Moskva 1940, 10. Треба напоменути да је под редакцијом истог аутора пре петнаестак година објављена и *Istorija gosudarstva i prava zagubežnih stran, I—II*, Moskva 1963—1969, где Галанза критикује појам Општа историја државе и права, покушавајући да под новим називом, који деје овом удубениху, нешто другачије одреди предмет ове науке.

Убрзо после тога, изашао је и први том до данас најкомплетнијег уџбеника из ове области у Совјетском Савезу, који превазилази већину основних ограничења свог претходника.³⁾ Задатак Опште историје државе и права је, према њему, да „открива процес настајања првих држава и првих правних система и да одражава све суштинске промене које су произишле у политичком уређењу и правним системима од момента настанка државе и права до наших дана”.

Извесно је да, с обзиром на тако широко постављен предмет, није могуће дати целовиту библиографију радова из ове области у прилогу овог обима. Пажња ће отуд бити посвећена само оним радовима у совјетској литератури који говоре о историји државе и права робовласничке епохе. Без претензија да и у тим оквирима можемо сачинити потпуну библиографију, намера нам је да, с једне стране, у најкраћим цртама укажемо на неке старије радове који су имали пресудан значај за развој овог сегмента правне историје, да би се затим, с друге стране, ближе задржали на најважнијим актуелним питањима историје државе и права Старог света, којим се бави совјетска историографија последњих двадесетак година.

I

Историја робовласничке државе и права има посебан значај у оквиру Опште историје државе и права, јер проучава период у коме се јавља једна од најдубљих промена у историји људског друштва, период у коме се стварају државе и правни системи у различитим деловима света (Стари Исток, Грчка, Рим). Ипак, у прво време, извесна питања из ове области су само узгредно додиривана при проучавању теорије државе и права или, пак, појединих грана позитивног права. Постепено су се, затим, почели јављати и радови који су били непосредно посвећени појединим проблемима правне историје робовласничке епохе. Први такав значајнији покушај се односио на право неких старих држава (Библија, Хамурабијев законик, Ману закони, Хетитски законик, Коран, итд.), као и на државно уређење ових земаља (старојеврејска држава, Вавилон, Индија, Хетитска држава, итд.).⁴⁾ Вредан допринос је затим дала совјетска историографија бавећи се питањем настанка и развика староегипат-

³⁾ Кеџек'јан, С.Ф., *Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, I, Drevnij Vostok i Drevnaja Grecija, Moskva 1944.* Следеће године се појавио, као други одељак овог уџбеника, *Pereterskij, I.S., Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, I — Drevnij mir; II—Drevnij Rim, Moskva 1945,* да би 1947. године био објављен други део овог уџбеника посвећен феудалној држави и праву, а затим и трећи и четврти део посвећен буржоаској држави и праву и историји државе и права новијег доба. Коначан изглед овај уџбеник добија у обновљеном издању 1949. године, где се у првом делу говори о робовласничкој и феудалној епохи, а у другом о буржоаском периоду до краја I светског рата. У последњих двадесетак година, поред наведеног дела Галанзе, појавио се и уџбеник *Fedorova, K.G., Istorija gosudarstva i prava zarubežnyh stran, Rostov na Donu 1968,* као и најновији уџбеник *Cernilovskij, Z.M., Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, Moskva 1973.* Лењинградски Правни факултет је, најзад, издео и практикум под називом „*Sbornik dokumentov po vseobščoj istorii gosudarstva i prava*”, Ленинград 1977, који је саставио К.Е. Ливанцов.

⁴⁾ *Rejsner, M., Ideologii Vostoka. Očerki vostočnoj teokratii, Moskva 1927.*

ске државе и њеног законодавства. Ту се истичу посебно Постовскаја и Лурје прилозима општијег карактера, као и неколико радова о брачно-породичним односима, уговору о купопродаји у египатском праву, итд.⁵⁾ Најцеловитије дело посвећено историји државе и права оријенталних деспотија произишло је из пера академика В. И. Авдиева, а с обзиром на велика признања која је доживело, преведено је на више језика, па и у нас.⁶⁾

Историји државе и права античке Грчке у први мах није поклања-на већа пажња. У пионирске радове совјетске правне историографије, који захватају и нека питања из ове области, може се убрајати колективни напор групе аутора под редакцијом Пашуканиса, где се ближе анализира настанак и развитак атинске државе и права.⁷⁾ Нешто више интересовања побуђивало је и питање друштвеног уређења хомерских Грка осликано у „Илијади“ и „Одисеји“⁸⁾ Пажњу, осим тога, привлачи и упоредноправна студија о старцима „првобитних комунистичких односа“ у друштвеном уређењу старих Грка (посебно у Спарти) и код Германа, као и књига Бергера, која третира сложен проблем друштвене структуре и класних борби у Спарти.⁹⁾ Одређени шири значај имао је и прилог у коме су се изучавали, са становишта историје дипломатије, односи између појединих грчких полиса.¹⁰⁾ Коначно, четрдесетих година се појављује и једно потпуније дело које говори о државном уређењу различитих градова-држава, а у одређеном обиму и о њиховом праву¹¹⁾

Значајнији допринос су у то време дали совјетски романисти. Један од првих, П. И. Стучка, посматра римско право по фазама његовог развоја, у светлу економских услова и класних односа сваке поједине епохе. Основни његов став је да се настанак приватне својине у Риму тесно везује за класну борбу патриција и плебејаца и за њихов спор око аger publicus-а. Он заступа и становиште да се под појмом res mancipii подразумевала земља у Италији и сав инвентар који са њом чини основне елементе робовласничке производње.¹²⁾ У исто време је и И. И. Јаковник, који је превео Закон XII таблица на руски језик, унео извесне новине у разумевању римског легисакционог поступка, ставом да су функцију iudices privati у најстарије време у Риму вршили понтифици, из чега извлачи закључак да је већ та архаична врста грађанског поступ-

⁵⁾ Postovskaja, N.M., Načal'naja stadija razvitija gosudarstvenogo aparata v Drevnem Egipte, VDI 1947/1; Lur je, I.M., K istorii drevneegipatskogo zakonodatel'stva, VDI 1946/3; Mat'e, M.E., Iz istorii sem'i i roda v Drevnem Egipte, VDI 1954/3; Prepelkin, JU.JA., Menovye otnošenija v staroegipatskom obščestve, „Sovetskoe vostokovedenie“ 1949/6.

⁶⁾ Avdiev, V. I., Istorija Drevnogo Vostoka, Moskva, 1953.

⁷⁾ Učenie o gosudarstve i prave, Leningrad 1933.

⁸⁾ Kagarov, E. G., Obščestvennyj stroj grekov Gomerovskoj epohi, „Sovetskaja etnolrafija“, 1938/4.

⁹⁾ Kagarov, E. G., Perežitki pervobitnogo kommunizma v obščestvennom stroe drevnih grekov i germancev, Moskva—Leningrad 1937; Berger, A. I., Socialniye dviženija v drevnej Sparte, Moskva 1936.

¹⁰⁾ Mišulin, A. V., Idei prava v mežduellinskih otnošenijah, VDI 1946/2.

¹¹⁾ Lur'e, S. JA., Istorija Grecii, Leningrad 1940.

¹²⁾ Stučka, P. I., Problema juridičeskogo lica, „Revolucija prava“ 1928/1; isti, Enciklopedija gosudarstva i prava, III, Moskva 1930.

ка имала изражен класни карактер.¹³) Четрдесетих година појављују се и прве докторске дисертације из римског права, као нпр. Букова о дужничком ропству у старом Риму и Гуревича о пехш-и.¹⁴) Може се уочити тенденција да је у то време у првом плану било изучавање класних односа и сукоба у римској држави. О томе говоре и радови Мишулина о Спартаковом устанку, Кригера, Жебелева и Ковалева о устанцима робова у антици, итд.¹⁵) И Перетерскиј, који ће 1956. године превести Дигеста, на руски језик, као млад научник се такође испробао и на питању правног положаја робова у Риму.¹⁶) Нешто касније, интересовање ће се проширити и на сукобе унутар владајуће класе у Риму и на политичке борбе крајем Републике.¹⁷) Машкинова књига о Августовом принципату, која је такође добрим делом посвећена и проблематици кризе републиканског уређења, може се издвојити као једна од најзначајнијих из те области.¹⁸) Затим ће дуже време посебно велику пажњу привлачити процеси феудализације римске империје, класни односи у принципату и доминату, као и настанак колонатских односа. Међу најистакнутије ауторе који су се шездесетих година бавили овим феноменима могу се убрајати Ранович, Штаерманова, Корсунскиј, византолог Сјузјумов и други.¹⁹) Најзад, проблему пропадања робовласничког уређења и настајању феудалних односа посвећен је, између осталог, један цели број часописа „Vestnik drevnej istorii”, као и посебно значајан рад чији су коаутори Струве и Пигулевскаја.²⁰)

Све у свему, у старијој совјетској литератури о држави и праву робовласничког периода јасно је видљива тематска оријентација пре свега на проблем настанка и пропадања робовласничког система у светлу социјалних односа и класне борбе. Наслањајући се на такву традицију, но-

¹³) Jakovkin, I. I., K voprosu o roli pontifikov v drevnerimskom legisakcionnom processe, Moskva—Leningrad 1935. Njegov prevod i komentar Zakona XIII tablica (u „Hrestomatija po drevnej istorii, II, red. Struve, V. V., Moskva 1936) se i после II sv. rata u Sovjetskom Savezu smatra potpuno zadovoljavajućim, v. Pereterskij, I. S., op. cit., I 58.

¹⁴) Djukov, L. V., Dolgovoje rabstvo v drevnem Rime, Leningrad 1940; Gurevič, N. S., „Nexum”, k istorii razvitiya objazatel'stva v drevnerimskom prave, Leningrad 1946.

¹⁵) Mišulin, T. V., Spartakovskoe vosstanie, Moskva 1936; Kriger, O. O., Dviženie antičnyh rabov v doėlinističeskuju epohu, „Izvestija GAIMK” 1934; Žebelev, S. A. — Kovalev, S. I., Velikie vosstaniya rabov II — I vv. do n.ė. v Rime, „Izvestija GAIMK” 1934.

¹⁶) Pereterskij, I. S., O pravovom položenii rabov v Drevnem Rime, „Učeneje zapiski VIJUN” 1939/1; isti, Digesty Justiniana. Očerki po istorii sostavljenia i obščaja karakteristika, Moskva 1956.

¹⁷) Maškin, N. A., Rimskie političeskie partii v konce II i načale I vv. do n.ė., VDI 1947/4; Utčenko, S. A., Klassy v antičnom rabovladel'českom obščestve, VDI 1951/4; isti, Idejno-političeskaja bor'ba v Rime nakanye padenija respubliki, Moskva 1952; Boščanin, A. G., Socialnyj krizis v Rimskoj imperii v I v. n.ė., Moskva 1954.

¹⁸) Maškin, N. A., Principat Avgusta, Moskva—Leningrad 1949.

¹⁹) Ranovič, A. B., Kolonat v rimskom zakonodatel'stve II—V v.v., VDI 1951/1; Staerman, E. M., K voprosu o dedicii v ědikte Karakaly, VDI 1946/2; Korsunskij, A. F., „Honestiores” i „humilliores”, VDI 1950/1; isti, O položenii rabov, vol'nootpuščenikov i kolonov v zapadnyh provincijah Rimskoj imperii, VDI 1954/2; isti, O kolonate v Vostočno-Rimskoj imperii, V—VI vv., „Vizantijskij vremennik” 1956/9; Sjuzjumov, M. JA., K voprosu o processah feodalizacii v Rimskoj imperii, VDI 1955/1, 1961/4; Každan, A. P., O nekotoryh spornyh voprosah istorii stanovlenija feodal nych otnošenij v Rimskoj imperii, VDI 1953/3; Dimpanskij, G. G., K voprosu ob agrarnyh patrociniyah v pozdnej Rimskoj imperii, VDI 1955/1, itd.

²⁰) VDI 1956/1; Struve, V. V. — Pigulevskaја, N. V., Problema krizisa rabovladel'českogo stroja i genezisa feodalizma, „Voprosy istorii” 1956/9.

вија совјетска историографија наставља истраживање разнородних питања, која се у великом броју случајева ипак везују за сличну проблематику. Могло би се, наиме, рећи да је у последње време посебно актуелно питање карактера ропства у различитим срединама Старог света, као и правних оквира кроз које се остваривао основни класни однос робовласничке епохе. Притом се посебно истичу два проблема, којима је и буржоаска историографија поклонила сразмено велику пажњу.

II

Први је феномен тзв. азијатског начина производње. О њему се, додуше, говорило у совјетској литератури већ трдесетих година, али на прилично уопштен начин и спорадично. Дискусија се углавном сводила на одређивање за становиште које у оријенталним деспотијама види посебну, азијску варијанту робовласништва или феудализма, или за концепцију чија је основна мисао да се ту радило о преткласном друштву са елементима уређења првобитне заједнице. Међутим, у последњих двадесетак година почели су се јављати комплекснији аналитички радови, који су покушали да расветле поједине стране овог проблема, износе нове аргументе у корист постојећих схватања или да конципирају нове теорије. Посебну је пажњу привлачило становиште да се многобојне специфичности уређења држава старог Истока, на које су све више указивали новонађени извори, не могу потпуно уклопити у оквире познатих друштвено-економских формација: оно је по многим елементима различито како од робовласничке, тако и од феудалне. Отуд је шездесетих година било све више оних аутора који су сматрали да се мора говорити о једном посебном облику производних односа, тзв. азијатском начину производње, те се јављају и различити покушаји његовог позитивног дефинисања. С једне стране се говори о друштву које се заснива на земљорадњи у егалитарним сеоским општинама, с друге о првобитном облику егзистенције класног друштва, док трећи ту виде класно друштво базирано на иригационој привреди са владајућом бирократијом; извештан број аутора верује да је то „робовска формација“, неки тврде да је у питању посебан облик ропства или феудализма, чију специфичност чини важна улога сеоских самоуправних општина, итд. Знатан број писаца сматра азијатски начин производње за прелазни стадијум из предржавног уређења у класно, код кога су помешани робовласнички и феудални елементи, тако да су оријенталне деспотије имале историјски развојни пут *sui generis*, другачији од онога који се среће код европских народа.

Уколико би се, и поред мноштва мишљења, покушало установити владајуће становиште о овом питању у новијој совјетској литератури, могло би се закључити да се оно не приклања ни једној од ових теорија о посебном азијатском начину производње, већ се државе старог Истока по правилу одређују као робовласничке. У радовима Илина и Никифоро-

ва износе се различити оригинални аргументи који говоре да је то друштво у основи робовласничко, додуше са бројним елементима који су се задржали из предржавног уређаја.²¹ Долидзе и Жидков, кроз полемику са буржоаском литературом, у својим књигама консеквентно аргументишу уверење да је у оријенталним деспотијама основни класни однос робовласнички, те да он обележава превалатну црту њиховог уређења.²²) Ово схватање је посебно оснажило Скрипилев, уносећи новог светла у разумевање појмова „авилуми“ и „мушкену“ вавилонског права, за које је Кечекјан својевремено веровао да се не могу разграничити, о обзиром да није јасно о каквим се двома категоријама робовласника ради.²³) Скрипилев, пак, доказује да се из увода Хамурбијевог законика може извести закључак да су у Вавилону постојале дубоке етничке разлике између северне, семитске односно акадске групације и јужне, сумерске. Цар Севра, Хамураби је, како је познато, ујединио Југ и Север у вавилонску државу, те отуд Скрипилов сматра да је његов зборник правних прописа у суштини представљао инструкције наместницима који управљају јужним делом државе; он не представља кодификацију, већ збирку судских одлука које су се изграђивале у судској пракси Севера, а који од тада важе и на покороном Југу. Ослањајући се на тај закључак, наводећи и низ других аргумената, он верује да се реч „мушкену“ може превести као „робовласник Сумера“, што би на акадском значило „мали неважни људи“, док су „авилуми“ — „синови одважних“, привилеговани робовласнички слој северног Вавилона, за разлику од робовласника покороног Југа.

Још један обимнији рад на сличним основама третира ово питање. Качановскиј пуну пажњу поклања друштвено-економској структури у оријенталним деспотијама: на основу анализе обимног чињеничног материјала, он изводи убедљив закључак да су различите категорије зависног становништва у суштини имале ропски положај, као и да су постојале разнородне врсте робовласника. Друштва и државе старог Истока отуд припадају робовласничкој друштвено-економској формацији, те је, он тврди, неадекватно дефинисати их било као феудалне, било као државска јединственим азијатским начином производње.²⁴) Несумњиве особености по којима се разликују робовласнички систем оријенталних деспотија и других робовласничких, античких држава, најчешће се приписују слабо развијеној приватној својини на земљи и широкој распрострањености државне својине.²⁵)

Сем тога, и једна докторска дисертација је недавно такође у крајњој линији била посвећена овом питању.²⁶) Страхон истражује основне за-

²¹) Ilin, G. F., *Общее и особенное в историческом развитии стран Востока*, Москва 1966; Nikiforov, V. N., *Vostok i vsemirnaja istorija*, Moskva 1975.

²²) Dolidze, I. S., *Drevnevostočnoe pravo*, Tbilisi 1960; Zidkov, O. A., *Istorija gosudarstva i prava Drevnego Vostoka*, Moskva 1963.

²³) Skripilev, E. A., *Osnovnye čerty prava Drevnego Vostoka (Zakony Hammurabi)*, Moskva 1964.

²⁴) Kačanovskij, JU. V., *Rabovladienie, feodalizm ili azijskij sposob proizvodstva?*, Moskva 1971.

²⁵) Savel'eva, T. N., *Agrarnyj stroj Egipta v period Drevnego Carstva*, Moskva 1962.

²⁶) Strahov, N. N., *Osnovnye zakonomernosti razvitiya gosudarstva v stranah Drevnego Vostoka*, Harkov 1973.

конитости у настанку и развоју Месопотамије, Индије, Кине, а делом и Египта. Он посебно истиче неке особености које карактеришу тај процес у оријенталним деспотијама: крајње успорен ток образовања класа и државног апарата; дуготрајно постојање крвнородничких веза; важна улога свештенства у државном апарату; веома рани и интензиван развој економске улоге државе што је давало посебну снагу државној власти; околност да настанак државе није разбио сеоске општине и њихове самоуправне органе, итд. Он, међутим, тврди и покушава да то докаже на примерима из других средина, да ипак све те основне особености нису биле својствене само за државе старог Истока, већ су се појединачно сретале и другде. С друге стране, по својим најзначајнијим особинама, оријенталне деспотије нису биле у суштини другачије од осталих робовласничких држава. Притом посебну пажњу поклања критици схватања која негирају класну суштину државе у оријенталним деспотијама и која на њиховом примеру говоре о могућности постојања државе преткласног друштва. Најзад, он у целисти критикује концепцију о постојању посебног азијатског начина производње, која је, према његовом мишљењу, погрешно елаборирање Марксове идеје о том проблему. Чини се да тих неколико ставова које заступа аутор ове дистрације у основним цртама одражавају владајуће становиште новије совјетске литературе о овом спорном питању.

Друго питање у односу на које совјетска историјскоправна литература последњих деценија показује повећано интересовање је, у ствари, у великој мери повезано са претходним. Проблем правног положаја зависних категорија становништва у неким рано-грчким полисима, као и проблем одређивања друштвено-економских односа у њима, дуго времена је предмет контраверзних дискусија у буржоаској историографији. Ту често, наиме, провејава идеја да су се спаратански хелоти, као и одговарајуће категорије експлоатисаног становништва у другим дорским крајевима (војкеји на Криту, пенести у Тесалији), налазили у специфичној феудалној зависности. Околност да је стари лексикограф Полукс окарактерисао њихов положај као „између слободног и роба”, да је њихова основна обавеза према господару давање одређеног дела прихода у натуралном облику, да их власник није могао индивидуалним актом ослободити или продати нити некажњено убити, као и низ других околности, дале су за право многим угледним грађанским историчарима (нпр. Липсиус, Бузолг и Свобода, Колер и Цибарт, Дарест, Даремберг и Саљо, Еремберг, итд.) да их дефинишу помоћу феудалних појмова *die Hörigen*, *serfs* или *colons*, а облик зависности у коме се налазе да одређују као кметство — *serfdom*. Овој концепцији се још двадесетих година успротивио Штејн,²⁷⁾ али је тек новија совјетска литература са потпунијом аргументацијом почела да се обрачунава са тим схватањем. За неколико аутора би се могло рећи да су дали значајан допринос у решавању тог комплексног проблема.

²⁷⁾ Stejn, V. A., *Predmet i metod v istorii prava*, „Revolucija prava”, 1929/5.

Ленцман је, најпре, извршио сложену етимолошку, епиграфску и лексичку анализу изузетно развијене терминологије којом се, у разним деловима Грчке, означавало зависно становништво.²⁸⁾ Притом је изнео сплетове убедљивих доказа у погледу сваког од анализираних термина. који говоре да су сви ти разноврсни називи у суштини означавали различите категорије робова. Посебно значајно место затим заузимају радови Струвеа, Колобове и Казаманове, који се баве друштвено-економским односима, друштвеном структуром и уређењем критских полиса. Наиме, с обзиром да нема довољно поузданих изворних података о статусу хелота у Спарти и том специфичном облику зависности, велики значај се придаје истраживању сродне дворске средине — Крита. Ово утолико пре с обзиром да одатле потиче Гортински законик, једини аутентични извор који са више извесности говори и о правном положају зависног становништва (војкеја). Најпре је Струве, кроз анализу друштвено-економског уређења критских полиса, доказивао да је основни класни однос у њима био робовласничког карактера.²⁹⁾ Колобова је, пак, кроз детаљну анализу правног положаја критских вокеја, показала да су у прво време они имали статус патријархалних робова да би, са јачањем приватне својине, прерасли у „војкеје-клароте” односно класичне, приватне робове.³⁰⁾ До сличних закључака долази и Шишова у погледу тесалијских зависних становника, пенеста.³¹⁾ И ту се, наиме, проналазе извесни елементи патријархалног ропства који дужи време прожимају положај робова и када они постепено пређу у приватну својину. Казаманова је, у већем броју радова, уз помоћ богате и разноврсне аргументације, дошла до закључка да специфичност критског робовласништва чини дуготрајно задржавање посебног облика хелотије и других примитивних облика ропства, укључујући и дужничко, те да је држава на Криту без сумње имала карактер својствене робовласничке државе.³²⁾ Једном речју, заједничка мисао која прожима радове совјетских аутора о овом питању је да, и поред неких спољних обележја која чине положај зависног становништва једног дела грчких полиса сличним положају кметова, ипак не може бити речи о било каквом феудалном одређењу друштвено-економских односа у тим градовима-државама.

Најзад, ослањајући се делом и на наведена истраживања, коначну артикулацију овог питања у ширем историјском контексту даје проф. Баконов у две исцрпне студије, повезујући проблем карактера ропства у оријенталним деспотијама са специфичним грчким облицима зависности типа хелотије. У првој он, говорећи превасходно о друштвеној структури и начину производње у античким државама блиског Истока, закључује да је маса експлоатисаног становништва, за које назив „робови” није сас-

²⁸⁾ Lencman, J. A., O drevnegrečeskih terminah oboznačavajušćih rabov, VDI 1951/2.

²⁹⁾ Struve, V. V., Obščestvennyj stroj drevnego Krita, VDI 1950/4.

³⁰⁾ Kolobova, K. M., Voikej na Krite, VDI 1975/2.

³¹⁾ Sišova, I. A., O statuse penestov, VDI 1975/3.

³²⁾ Kazamanova, L. N., Rabovladienie na Krite VI—IV vv. do n.č., VDI 1952/3; ista, Nekatorie voprosi socialno-ekonomičeskogo stroja kritskih polisov, 1957/3; ista, K voprosu o sem'e i nasledstvennom prave na Krite v VI—V vv. do n.č., VDI 1960/4.

вим подесан, ипак економски знатно ближа робовима (а у неким елементима посебно хелотима) него било којој другој категорији зависности.³³⁾ За његову другу студију би се, без опасности да се погрешно, могло рећи да се у њој формулише став савремене совјетске историјскоправне науке о оба наведена питања, која су присутна у совјетској историографији последњих деценија.³⁴⁾ Он ту најпре истиче да су социјално-економске и правне значајке положаја робова у разним срединама толико различите, да је нужно говорити бар о два основна типа ропског статуса (класични и хелотија), при чему постоји и низ под варијанти појединих типова. Ропство у већини оријенталних деспотија у основи припада сродном облику зависности као и грчка хелотија, а хелотија је у суштини „еквивалент патријархалног ропства на крупним поједима”. Рано робовласништво, према њему, карактерише патријархално ропство на малим, а хелотија на великим поседима, а тек пуни размах приватне својине ствара класичне робове. Стога, без обзира на многе елементе по којима се старослично зависно становништво и грчки хелоти разликују од робова у ужем смислу, основни класни однос и начин производње је и ту био робовласнички. Наведени ставови Баконова се у најновијим радовима совјетских историчара често цитирају *in extenso* као најпопунији и опште прихваћени,³⁵⁾ те се може закључити да су у овој студији кондензована нека основна становишта новије совјетске историографије о проблемима о којима је овде било речи.

На крају, неколико речи и о стању у романистичкој у Совјетском Савезу последњих година. Ту и даље у истраживањима најзначајније место заузимају питања форми експлоатације, облика својинских односа итд. Овакво интересовање посебно је присутно у монографији Штаерманове и Трофимове, где се између осталог проучава веза различитих облика својине са начином експлоатације робовског рада,³⁶⁾ као и у књигама Кузишћина, кога посебно привлачи проблем пропадања латифундија и настајања феудализираних облика својине, производње и експлоатације.³⁷⁾ У значајније се може убројати и пар радова који се баве проблемима правне заштите приватне робовласничке својине у римском праву.³⁸⁾ Но, и поред постојања извесног броја других интересантних прилога у изучавању римског права и државе, стиче се утисак да се, посматрано у целини, совјетска роматистика налази у одређеној кризи. Знаменити поратни великани совјетске роматистике су углавном нестали са позорнице живота, а да им достојни заменици (са изузетком Е. Штаерман) још нису стасали.

³³⁾ D'jakonov, I. M., Problemy ekonomiki. O strukture obščestva Bližnego Vostoka do seredinu II tys. do n.č., VDI 1968/3 i 1968/4.

³⁴⁾ D'jakonov, I. M., Raby, iloty i krepostnye v rannej drevnosti, VDI 1973/4. Npr. Korostovcev, M. A., Drevneegipaskaja ilotija i vopros o rabstve v drevnih obščestvah, Sbornik Vostočnaja Evropa v drevnosti i srednovjekov'e, Moskva 1978, 77.

³⁵⁾ Staerman, E. M. — Trofimova, M. K., Rabovladel'českie otnošenija v rannej Rimskoj imperii, Moskva 1971.

³⁶⁾ Kužiščin, V. I., Očerki po istorii zemledelia Italii, Moskva 1966; isti, Rimskoe rabovladel'českoe pomest'e, Moskva 1973.

³⁷⁾ Podoprigora, A. A., Zaščita prava sobstvenosti v rimskom častnom prave, Kiev 1960; isti, Veščo-pravovye sposoby zaščity rimskoj rabovladel'českoj sobstvenosti (kand. disert.), Harkov 1962.

Утисак о стагнацији у развоју тамошње роматистике изоси, додуше, читалац који из објективних разлога није у прилици да сасвим редовно и без пропуста прати совјетску литературу. Но, на исти закључак наводе и неке чињенице саопштене јавности у посебној публикацији Академије наука СССР о стању и проблемима у историјскоправној науци.³⁹⁾ Та публикација нам је била од велике користи у припремању овог прилога, насталог у жељи да се недовољно приступачна совјетска историјскоправна литература бар унеколико учини ближом ширем кругу заинтересованих.

³⁹⁾ Sovetskaja istoriko-pravovaja nauka, Akademija nauk SSSR — Institut gosudarstva i prava, Moskva 1978.